

PREŠERNOVO GLEDALIŠČE KRANJ SEZONA 1993/94

13

Ivan Cankar

KRALJ NA BETAJNOVI

MERKUR KRANJ *je pokrovitelj*
Prešernovega gledališča v sezoni 1993/94

Ivan Cankar

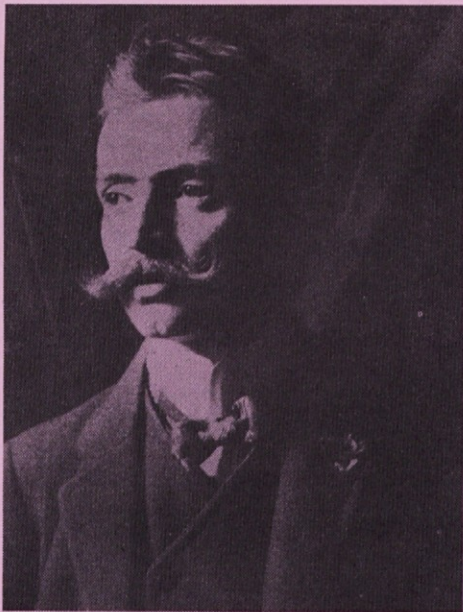
KRALJ NA BETAJNOVI

Jožef Kantor *Ivo Ban*
Hana *Alenka Vipotnik*
Francka *Judita Zidar*
Nina *Bernarda Oman*
Krnec *Pavel Rakovec*
Maks *Jernej Šugman*
Župnik *Aleš Valič*
Franc Bernot *Matjaž Višnar*
Sodnik *Tine Oman*
Sodnica *Tanja Dimitrievska*
Adjunkt *Ludvik Bagari*
Lužarica *Mojca Ribič*
Oskrbnik *Miran Kenda*
Koprivnik *Robert Kavčič*

Režija *Mile Korun*
Dramaturgija *Matija Logar*
Scenografija in kostumografija *Janja Korun*
Lektoriranje *Katja Podbevšek*

inspicient *Robert Kavčič*
poslikava scene *Bojan Frantar*
razsvetjava *Drago Cerkovnik*
garderoba *Nataša Sajovic*
frizer *Matej Pajntar*
šepetalka *Milada Varacha*
scenski tehniki *Janez Plevnik*
Robert Rajgelj
Simon Markelj

Ivan Cankar na fotografiji Frana Vesela iz leta 1905.

IVAN CANKAR

(1876–1918)

9. 1. 1904 - krstna uprizoritev **KRALJA NA BETAJNOVI** v Deželnem gledališču v Ljubljani, režija: František Lier

Uprizoritve Cankarjevih dram v Prešernovem gledališču Kranj

- 21.11.1945 - **KRALJ NA BETAJNOVI**, režija: France Bratkovič
- 6. 2.1947 - **POHUJŠANJE V DOLINI ŠENTFLORJANSKI**,
režija: France Bratkovič
- 7. 2.1948 - **ZA NARODOV BLAGOR**, režija: France Bratkovič
- 11.12.1948 - **KRALJ NA BETAJNOVI**, režija: Peter Malec
- 7.11.1951 - **JAKOB RUDA**, režija: Dino Radojevič
- 25. 9.1953 - **HLAPCI**, režija: Slavko Jan
- 21. 4.1956 - **POHUJŠANJE V DOLINI ŠENTFLORJANSKI**,
režija: Miloš Mikeln
- 20.10.1961 - **KRALJ NA BETAJNOVI**, režija: France Jamnik
- 7. 2.1969 - **HLAPCI**, režija: Mile Korun in Staš Potočnik
- 18. 4.1972 - **ZA NARODOV BLAGOR**, režija: Janez Povše
- 10.10.1974 - **POHUJŠANJE V DOLINI ŠENTFLORJANSKI**,
režija: Janez Povše
- 7. 2.1976 - **HISA MARIJE POMOČNICE** /dramatizacija: Janez Drozg/
režija: Albert Kos

... glavno je, da sklepaš iz življenja, kakoršno je danes. Zakaj Ti z vso svojo filozofijo ne boš "delal" življenja, pač pa mora to delati Tebe in Tvoje nazore.

Morda mi je vse to znano in se Ti zdi otročje in razžaljivo, da Ti tako pišem. Ali jaz se bojim, da si že inficiran, da že jahaš na sistemih, da se učiš od učiteljev namesto da bi preiskoval. Bojim se da si že prišel pod oblast lažljivih, bahatih naukov, ki si usojajo majstrovati naturo /in človeka v nji/ in ki imajo za vsak pojav že svoj pripravljeni, nezmotljivi vatel. Dragi moj, če mi prihajaš kdaj s tako "filozofijo", potem ne pričakuj, da bi se prepiral s Teboj. Ali nisi že opazil, če kaj poznaš literaturo zadnjih desetletij, da se noben resen in upoštevanja vreden pisatelj ne prepira več s teologi? Da je polemika samo še na oni strani in da mečejo sulice le od tam ne da bi se kdo zmenil zanje? V znanosti je stvar zaključena, zdaj jo je treba zaključiti le še v neznanstvenem življenju; to pa ne bo prej mogoče, dokler ne bo vsak posameznik imel dovolj kruha in kadar ne bo več socialnega boja. Z zadnjimi ostanki sedanje družbe bodo izginili tudi zadnji ostanki verske filozofije. - Jaz tukaj samo trdim, ali dokazovanje bi me privedlo predaleč; uči se sam! -

/Odlomek iz pisma Ivana Cankarja bratu Karlu Cankarju, 17.5.1901/

Živega človeka nimam na svetu, komur bi lahko pisal, ker se vsacega bojim nadlegovati, a nazadnje sem pisal Vam. Ale če Vam ne ugaja, tedaj, prosim, mislite si, da pisma niste prejeli.

Ali k stvari.

Lepo Vas prosim, recite g. dr. Tavčarju, naj se me on usmili, on, kot dr. Tavčar. Spomnite ga, prosim Vas, na mojo lahko, poletno, raztrgano obleko, na čevlje brez podplatov, na klobuk brez barve, in na Cankarja, ko ima naduho za večerjo; in potem se morebiti domisli, da me je svoje čase podpiral.

A resno Vam rečem, da je hudo, lačen z zobmi šklepetati, čeravno je to navada pesnikov, posebno slabih.

Toda vse bi mi bilo malo mar - ko bi le bil saj na videz malo bolje oblečen, ker najbolj me peče, da me mora biti med sošolci sram. Vi ne veste, kako je to žalostno.

Prosimo dr. Tavčarja, naj mi, če le kako mogoče, pomore do kake suknje in čevljev. Moj oče je krojač, brez dela, in tako bi mi lahko precej kaj napravil, ko bi imel blaga.

Odlomek iz pisma Ivana Cankarja Antonu Funtku, zima 1893/94

ISTI ČLOVEK: NASILNEŽ, KIMAVEC, LEPA DUŠA, ŽRTEV LASTNE NEMOČI

1.

Pred poldrugim desetletjem sem začel razločno terjati, da naj se slovenska zavest sooči s slovenško dramatiko /SD/, nastalo na prelomu stoletij; ne le s Cankarjevo. Če bi danes poznali tudi Medvedove, Kristanove, Vošnjakove itn. drame, bi bilo še jasneje, da v letu 1994 nadaljujemo tam, kjer smo bili l. 1894 ali 1904. Da so mnogi, skoraj isti problemi in dileme, ki jih moram razrešiti danes. In da je Cankarjeva drama *Kralj na Betajnovi* le ena, čeprav najdaljnosežnejša, najgloblja, najbolj umna in srčna razrešitev teh problemov; ne le estetsko najpopolnejša. Vendar neke zavesti, dobe, problema ne moremo ustrezno razreševati, če ga ne dojemamo v njegovi kompleksnosti. Poznati le *Kralja* in Cankarja pomeni zanašati se na redukcije, na enostranosti; pomeni predpostavljati, kot da je zgodovina sosledje pozitivnih rešitev ali najvišjih vrhov. Prav to ni. Prav takšno predpostavlanje je bilo v polpreteklosti krivo za marsikaj: za zmotno mnenje, da je cela vrsta vitalnih vprašanj človeka - in slovenstva kot družbe - rešenih; in da je mogoče zidati na teh rešitvah. Če za hip zanemarimo dejstvo, da tudi *Kralj* ne pozna ideološko enoumne rešitve - Proletariat v njem je le nakazan in to predvsem v negacijski obliki poraza delavcev -, je tudi osrednji lik Maksa kar se da kompleksen, dvoumen, problemski. V tem skoraj stoletju, odkar je bil *Kralj* napisan, ni bil rešen ne Maksov ne Kantorjev problem; oba sta se vrnila po zlomu reduktivnega in nedopustno poenostavljajočega leninizma - stalinizma. Menda gre za trajna problema.

Osnovna socialno politična, a tudi socialno etična dilema tedanjega časa je dilema med Medvedovo dramo *Sreče kolo* in *Kraljem*; morda je Cankar *Kolo* - ki še do danes ni bilo ne natisnjeno ne uprizorjeno - celo poznal, saj je bilo namenjeno ljubljanskemu gledališču, napisano pa komaj kakšno leto pred *Kraljem*. V *Kolesu* je - podan model, ki utemeljuje možnost in stvarnost poštenega kapitalizma; to hoče tudi danes zmerna, čeprav k totalitar/nosti težeča slovenska katoliška desnica /desna sredina, stranka SKD/. Junak drame, Levinič, deduje zagonski kapital, ta je družinski in pridobljen v teku časa na pošten način; t.j. ne le na pravno legitimem, ampak na etičen. Več kapitala daje nato več delavcem zaslužek, kapital pa Levinič, ki je najprej direktor tovarne pri Lanerju, neuspešnem - tudi osebno mnogo manj močnem, manj brezobzirnem - Kantorjevem dvojčku, oplodi s svojo sposobnostjo umne organizacije dela in s spretnim nastopanjem na tržišču; medtem ko je k uživanju nagnjeni Laner - razpada mu družina, žena ima ljubimca - špekuliral. Medved - Krek - odklanja na špekulantski način pridobljeni kapital; kot Vošnjak v

Penah. Kot idealen lik Levinič reši Lanerjevo tovarno propada, ker ljubi njegovo hčer. Je imanentni - gospodarski itn. - odrešenik slovenstva; kar bi rada bila tudi današnja katoliška etična desnica.

Konec drame: tovarna se še okrepi, rodi se nova zakonska vez, ki bo zgledna družina; negativci propadejo, naredijo samomor, itn. Zgled pravega lika, Levinič, je osebno povsem neproblematičen; jasen, zvest, deloven, učinkovit, naraven, solidaren, dober, plemenit, brez notranjih zavor, zunanje zavore pa premaga z odločnim značajem. Družba kapitalizma je takšna, da to omogoča, le da se akter ne polakomni bogastva - kot se ga je Vošnjakov **Dr. Dragan**; da ne izkoristi delavcev prek "normalne" mere, kot sta jih Glavač v Kristanovi **Zvestobi** in Drenov v Vošnjakovem **Premogarju**. Delavci so v Leviničevi tovarni srečni, zadovoljni, hvaležni svojemu gospodarju, da jim daje delo.

Medved je napisal značilno paternalistično dramo posodobljenega patriarhalizma. Drama propagira socialni moralizem, kakršnega priporoča tudi današnja Katoliška cerkev /KC/ kot birokratsko socialna etična ustanova; z njo vodilni slovenski teologi - ideologi. Sam menim, da je ta model zelo daleč od evangelijskega krščanstva /EK/. A tudi od resnice. Da je ideološki, seduktiven in samoslepilen.

Cankarjeva podoba sveta in človeka je v temelju drugačna. Kapitalizem v **Kralju** izhaja iz kriminalnih dejanj. Kantor - noben kapitalist - ne more priti do dovoljše količine zagonskega kapitala brez tatvine, ropa, celo umora. Kantor ubije bratranca, Nininega očeta, oropa Krnca, Maksovega očeta; za celo vrsto drugih njegovih kriminalnih dejanj ne zvemo, a jih lahko predpostavljamo. Cankar ne misli tako le v **Kralju**. Enako misli v **Blagru**, kjer radikalno razkrinka politično oblast, ki je sredstvo kapitalizma; v **Pohujšanju**, kjer dramatik ne vidi nič pozitivnega niti v arhaični vaški skupnosti, recimo v Vombergarjevi **Vrnitvi**; v **Hlapcih**, kjer brezobzirno kritizira klerikalno avtoritarno politično in socialno oblast /tudi socialni moralizem/; in nazadnje v **Vidi**, kjer potegne zadnjo konsekvenco: odkloni ta svet v celoti kot tragičen, nemogoč, neživljiv za ljudi s čistim srcem.

V **Kralju** je podana kritična podoba socialnega moralizma katoliško cerkvene narave: odkrita in podčrtana je razlika med besedo, to uprizori Medved kot stvarnost, in dejanjem; kritika je v duhu EK. Župnik iz **Kralja** govori blago, moralno, plemenito. Kdor bi ga le poslušal, bi bil hudo prevaran, kajti Župnikovo ravnanje je povsem nasprotno zglednim besedam. Brž ko mu Kantor ponudi zavezništvo, tj. del pogače, ki jo sam pridobiva z amoralnimi dejanji, celo z zločini /Župniku obljubi, da mu bo popravil cerkev itn. - povsem današnja tema/, Župnik Kantorju ni več nasproten; v njem ne vidi več izkoriščevalskega kapitalista; v njem hvali dobrotnika, poštenjaka, človeka čistih rok; Župnik se pusti kupiti.

Župnik iz **Kralja** ni posamezen in poseben primer, ki odstopa od tedaj veljavne KC; je značilni povprečni model tedanje KC. Župnik vstopi v -

recimo ji - "nenačelno koalicijo" z liberalcem, ker mu je prva zapoved oblast. Liberalcev se kasneje otrese. To je naslednja faza; Partija jo je le kopirala, ko se je otrsela krščanskih socialistov ob Dolomitski izjavi. Liberalce si podredi: Župana in učitelje v *Hlapcih*. To stori, ko postane KC toliko močna, da lahko zavlada sama. Ta težnja ji je kot zunanji KC inherentna. Zato neogibno teži prek paternalizma, patriarhalizma, avtoritarizma, monopolizma v totalitarizem. To je zgodba *Hlapcev*. In istega leta napisane Govekarjeve drame *Grča*.

Cankar je leninist, ne da bi se tega zavedal. Je pa leninist le v tem območju; del Maksa sodi drugam, v EK. /Cankar je notranje kar se da kompleksen in protisloven/. S Kristanom kot vodjem slovenske socialne demokracije se razločujeta prav v tem, da Kristan - *Tovarna* - pristane na možnost sožitja kapitala in dela, po Beblu, Cankar ne; Cankar ne pristane niti na možnost sožitja EK Boga in tega sveta. Cankar sledi Marxu in *Komunističnemu manifestu*; v tej točki je Zihierlova razlaga *Kralja* točna. Za Cankarja sta kapital /lastnina/ in oblast od hudiča, prekletstvo, zločin. "Oblast" Delavstva bo strukturno v temelju drugačna, kolikor sploh bo oblast. Cankar jo vizira v duhu pasijonskega Kristusa, sicer od mrtvih vstalega, a vsemu dozdejšnjemu tosvetnemu onkrajnega. Cankar je radikalen milenarist. Sintetizira Marxa in Kristusa.

2.

Marxovo tezo o nujnem propadu - izginotju srednjih razredov - stanov uprizori Cankar na primeru Bernota. Bernot je različica Leviniča. Morda je od tega manj agilen; je bolj trpen posestnik, ki je dedoval lepo premoženje in ga skuša ohraniti. Rad bi se poročil, s poštenim dekletom iz zgornje trške plasti. Zato zasnuje Kantorjevo hčer Francko. Če bi se poroka posrečila, bi dobil od tasta doto kot dodaten kapital; ni izključeno, da bi se poskusil kot veleposestnik ali vsaj kot večji posestnik. Borec ni. To je značilnost srednjih slojev: da so vmes med obema bojevnikom, med Kapitalistom in Delavcem. - zastopa delavstvo, ker to samo še ni dovolj razvito. Vendar v *Premogaru* in v *Zvestobi* je. Cankar manj zaupa v realno aktualno moč delavstva kot Vošnjak in Kristan.

Značilno je, da isto kot Cankar upodablja tudi Cankarjev najhujši nasprotnik Meško. V *Materi* kaže prav tako razkroj srednjeslojske družine; zmaguje veleposestnik in Nemeč. Le da v tej drami ni Proletariata.

Bernot ne propade ekonomsko, ampak fizično. Da bi oprali Kantorja suma umora, pač naložijo umor Bernotu, ker ga ne morejo Maksu; ta je namreč žrtev zločina. Celoten pravno državni sistem pomaga kapitalističnemu oblastniku; ga opravičuje oz. ga razglasi za nedolžnega. Tako ravna tudi KC. S tem se - v Cankarjevi optiki - izkaže KC kot ZKC. /Tj. kot politična, oblastniška, gospodarska, birokratska, ideološko propagandna, ne pa kot evangelijska in ne kot pristno krščanska./ Razkrije se kot del represivno zločinskega sistema buržoazno kapitalistične oblasti.

Današnja katoliška desnica obnavlja socialno etično od KC vodeno obliko meščanstva in kapitalizma, Medvedovo iz *Kolesa*. Če jo beremo s

Cankarjevimi očmi, vidimo v nji stvarnost zatiranja, izkoriščanja, cinizma, nenačelnosti, egoizma, antihumanosti, vsekakor skrajne zoperkrščanskosti. Danes se sicer zdi, kot da je vse močnejši t.i. ljudski kapitalizem, kapitalizem s človeškim obrazom - po analogiji komunizma 80. let, ki je želel kazati masko človečnosti; ni pa rečeno, da bo ta - thacherizem - model trajen. Če ne poznamo prihodnosti - a lahko predvidevamo nove razkroje in zločine, to je zapisano tako v antični tragediji kot v krščanskem Pasijonu -, pa poznamo preteklost. Težava je le v tem, da preteklosti ni mogoče zares poznati; zmerom se srečujemo že z interpretacijami, z že samorazlagami prejšnjih časov.

Danes stojimo pred dvema dejstvoma, ki sta dejstvi - interpretaciji: pred Medvedovo in Cankarjevo. O tem, katera je resnična, odloča subjektivni interes današnjega akterja. EK daje bolj prav Cankarjevi: na začetku je izvimi greh, bratomor Kajna nad Abelom, Kristusovo trpljenje in smrt, oblast judovskih cerkvenih in rimskih posvetnih despotov - hinavcev. Stranka, ki se veže na tiste, ki jih je partijska oblast po vojni razlastila, ni stranka pravice, kot meni sama, ampak stranka, ki skuša Kantorja - kapitaliste - prikazati v luči Levinčiča: idealnega delovnega lastnika.

V SD bomo našli argumente tako za *Kolo* kot za *Kralja*. Celo pri katoliških dramatikih, pri Mešku, *Na smrt obsojeni* in *Pri Hrastovih*, pri Deteli, *Blage duše*; tu v ironični obliki. Torej gre za boj ene stranke, ki je utemeljena na zločinu - na Kantorjevem -, na terorju - ne Župnikovem iz *Hlapcev* -, zoper drugo enako zločinsko. Snov je v drami *Gabrijel in Mihael* pravično in /avto/kritično uprizoril obe kot radikalno kriminalni in brezperspektivni. A bistvo tosvetne zgodovine je, da se interesi kar naprej vračajo in uveljavljajo. Danes so to interesi kapitalistov, ki jim nasedajo naivni srednjlesojci; ti verjamejo, da je mogoče etično socialno krščanstvo kot umerjeno /ob/lastništvo. Jutri se bo - to pričakovati je zanesljivo - obnovila kaka različica komunističnega milenarizma.

3.

Poleg nepodkupljive analize socialne stvarnosti izdelal Cankar v *Kralju* tudi lik in problem, ki segata daleč čez sleherno družbenost in čez socialni etizem. V Maksu enournost /tudi sovpadanje izključujočnosti obeh nasprotnikov, Kapitala in Dela, kot dvojčkov/ pade, poč. Maks ni preprost kot Kristanov Ivan Zvestoba, ki iz semeniščnika postane delavski zagovornik in voditelj, ker - ko - spozna stvarnost tovarniško-delavskega življenja; odkloni tudi ženitev v hišo-družino tovarnarja; izbori si neodvisno držo. Maksu se to ne posreči; ne Jermanu v *Hlapcih*. Maks in Jerman sta glede na izvoljenki protislovna in ponesrečena, trpna in neodločna. Njuna prava izvoljenka je šele lepa Vida: sanje-hrepenenje. Ta usmeritev se začne že v *Romantičnih dušah* kot Mlakarjev videnjsko-sanjski odnos do Pavle.

Enako je Maks tuj glavnemu ideološkemu nasprotniku marksizma: Janezu Križanu iz Kociprove drame *Zasad*; tudi ta je ideološko enoten, totalitar/en. Maks združuje nezdržljivo; kot Cankar. Je asinhron kot tak. Na tosvetno socialno etičnem področju je posvečen borec za Proletariat. Na duhovno verskem pa je nekdo, ki čuti-sluti Onkrajnost; ta mu je

glavni cilj. Transcendencija in socialna - razredna, ekonomska itn. - zgodovina pa sta dve v temelju različni območji, čeprav je obenem res, da se človek, posebno v novem veku, zmerom težje versko ustrezno usniti, če se ne skozi družbeni angažman; če svoje EK ljubezni do drugega kot drugega ne udejanja tudi skozi socialne boje ali vsaj akcije, preizkušnje. - To potrjuje tudi dramatika slovenske politične emigracije: lik Stotnika v Vombergarjevem *Napadu*; itn. Usmeritev krščanskega ne le politično vojaškega krila; ta se kaže recimo v Jeločnikovi drami *Vstajenje kralja Matjaža*.

Asinhronost pogojuje temeljno krščansko paradoksalnost: /ne/razločljivo/stno/ kompleksnost empirije in božjega razodetja, nič in Boga. Človek jo kar naprej /raz/ločuje, a le z delnimi uspehi; na tragičen način. Čeprav - v duhu EK - vztraja v velikonočnem Upanju v Vstajenje onkraj nerazrešljivosti empirizma, tj. onkraj kompleksa - kaosa biti in nič.

Prav to je značilno za Maksa. Karkoli stori, stori tudi nasprotno; ali opusti tisto, kar bi načrt operacionaliziralo, ga naredilo učinkovitega, zmagovitega. Ve, da pomeni tosvetni uspeh na ravni /ob/lasti že vnaprej razvrednotenje čiste misli-akcije. Kot je Komisarjev (Kozakova *Afera*), uspeh že med revolucijo, kaj šele po nji - v liku Vincenta (*Kongres*), Kovača (*Noč do jutra*), itn. - razvrednoteval plemenite žrtve in ideje revolucije ter marksizma. Kot Zupnik iz *Hlapcev*, da ne govorim o Zupniku iz *Kralja*, razvrednotuje plemenitost Janeza Križana, Stotnika in Brata iz Jeločnikove *Simfonije iz Novega sveta*. In kot, naj vzamem primer iz sodobnosti in iz vsakdanje stvarnosti, Pučnikovo strankarsko oblastništvo, slabi pomen trpljenja, ki ga je Pučnik doživljal v zaporu pod stalinizmom. Ga pa ne ukine. Kot ni uknilo trpljenja - izločenosti, preganjanosti - Ivana Tomca iz Kretovih *Kreatur* ali Andreja Galeta iz Brnčičeve drame *Med štirimi stenami*.

Ta jasnovidnost - vedenje, kaj se bo zgodilo vsem uspešnim v prihodnosti, pa čeprav se zdaj borijo za pravičen svet in s čistimi rokami -, Maksa notranje blokira; kot blokira vsakega pristnega kristjana. Maks ve, da bo sam ubit, če ne bo ubil Kantorja. Situacija se je ponovila leta 1941 v odnosu do nacifašistov; glej razmerje Krim - Harz v Zupanovem *Rojstvu v nevihti*. - Medvedovi dediči mislijo leto 1941 seveda v temelju drugače: da se da - in da je moralno ter edino pravilno - skriti pred veliko svetovno zgodovino, pred nacifašitisti, pred Harzem; da se da potuhniti in v zaklonišču naprej gojiti povprečno solidno intimno družinsko moralnost. Mislimo si Leviniča, ki sodeluje z okupatorjem, računajoč, da bo Bog poskrbel zanj, za njegovo družino in za slovenski narod. Njegova krščanska dolžnost da je le varovanje družinske intime in morale.

Maks se ne odloči za "pravični" umor - prav bi ga bil storil v obrambi /delavstva in njega samega/. Ve, da pravičnega umora ni. Da bo sam kot pravičniški morivec, če bo zmagal v celotni družbi, kot je Kozakov Komisar, postal enak Kantorju. To enakost-istost formulira Vidmar četr

stoletja kasneje in s tem utemelji svoje "srečanje z zgodovino", tj. svojo podporo leninistični Partiji kot vojaško revolucionarno brezobzirni. Maks se raje pusti ubiti, kot da bi ubijal; s tem stopa po Jezusovi - EK - sledi. Kantorju grozi, a groženj ne udejani. Slovenski komunisti so imeli to za Maksovo - Jermanovo, Cankarjevo - slabost; tudi Bor /in Vidmar/ že pred vojno. Sami so Maksa razumeli v luči Ščuke, tega organizatorja delavskih demonstracij; in v luči Dioniza iz *Vide* kot revolucijskega akterja. S tem so tema dvema likoma dodali nekaj, česar Cankar ni napisal.

Maksova neodločnost je v *Kralju* rezultat nečesa silno velikega: Maksovega spoznanja, da bistvo ni v tosvetnosti, ampak onkrajnosti; da je najbolj pravi in zgledni človeški lik Jezusov: Pasijon: če bi Bog hotel, bi bil pač zmagoviti Bog, kot je mohamedanski. A se ni tako odločil. Maksa prenaša - *aggiornamento!* - EK v današnji čas. Ga s tem skrajno komplicira. Današnji čas je skrajno kompleksen. Danes si spet upamo priznati strahovito kaotičnost sveta, kot so si jo zmerom priznavali selci; niso jo dopuščale države kot uradniške in niso je arhaične vaške skupnosti.

Kolikor današnja KC teži k tema dvema oblikama, se oddaljuje od romarsko-selske, ki je Jezusova in v duhu EK. Evangeliji jasno govorijo, da Jezus ni bil državni voditelj; in to tudi ni hotel biti. Niti ni bil cerkveni poglavar. Niti utemeljitelj vaških poljedeljskih ali celo pastirskih skupnosti. Bil je učitelj apostolom kot misijonarjem, kot ljudem, ki se selijo po vsem svetu, da bi prinašali Evangelij, tj. odrešilno sporočilo. Le takšna je lahko danes nova evangelizacija: odmik od KC kot zunanje, tj. kot državno-uradniške in občestveno "vaške"; kot reducirajoče vse druge oblike drugovanja na poenostavljeno, zaplankano, provincialno. Potreben je premik k romarskemu ustroju KC kot notranje, tj. kot božje oz. apostolske.

4.

Moderni, čeprav že antični helenistični, in posebej poudarjeni moment v Maksu - Cankarju - je poleg čuta za transcendenco, poleg nujnosti, da človek živi za absolutno, ne za relativno, ne za /ob/lastniško, tudi dvom. Ne le dvom v okolje; predvsem dvom vase. Spoznavanje lastne nemoči na osnovi spoznanja, da človek ne more biti božji in obenem uspešen; saj to ni bil niti Bog-Jezus. - Spajanje tosvetne uspešnosti in socialnega etizma je glavni cilj današnje slovenske katoliške desnice, strankarsko politične in občestveno vaško arhaizirajoče. Ne trdim, da je ta cilj le zavestna ideološka prevara. V bistvu je samoprevara. Zdi se, da nas večina ne more živeti brez tega samoslepljenja. Omogoča nam - tudi meni -, čeprav vsakemu na drugačen način, da vztrajamo v tem svetu, a da ciljamo onega. Le da počnejo eni to bolj surovo - strankarji, oblastniki -, drugi z večjo zavestjo lastne nemoči. Prav to je značilno za Maksa.

Maks sanjari - z Nino -, kako bo potoval po svetu, se udeleževal bleščečega življenja; tu sta oba kot nedozorela otroka. / Mar ni tudi ta infantilizem značilen za slehernika?/ Dejavno sanjari o pravičnejši družbi. Pa o srečnem življenju z ženo - s Francko. Čeprav obenem ve, da so

vse to sanje, torej nestvarne. Da ni zmožen poroke; ne, ker ne bi bil dovolj moški, ampak ker ve, da je poroka uvod v Bernotov življenjski stil, tega pa je Jezus odklonil, ko je izjavil, naj tisti, ki mu slede, /za/pustijo celo svoje družine; enako naj zapustijo narod. Cankar-Maks mislita radikalno, v duhu EK, kot je to uprizoril Mrak v *Procesu*.

V *Vidi* govori pesem-vložek o Roži čudotvorni: da se cilj kar naprej odmika. Kar je v skladu z Rahnerjevo, s koncilsko in s temeljno KC opredelitvijo Boga kot nedosežnega, kot skrivnostnega, tudi tujega; vsekakor kot neujemljivega v poganski moralizem blede brezkrvno mlačne družine, samoopajajoče se z idilizmom. Ta je maska, ki preprečuje stik s strašno resničnostjo sveta, ki izhaja iz nič. Svet sicer ni nič - je božja stvaritev -, a je nič v njem strukturalno in izvimo nenehoma, do Prenove časov, navzoč kot praznina, nesmisel, protislovje, nemoč, luknja; kot kaos.

Če kdo v SD, je Cankar direktno soočen z grozo nič, z vednostjo o prividnosti tega sveta; vendar pa je obenem tudi nabit z vero v onkrainost Boga kot /Jezusove/ osebe. Prav bližina obeh nasprotij daje Cankarjevimi dramam takšno izjemno notranjo napetost in dramatičnost, dinamičnost, silovitost, pretresljivost. Maks je do konca predan svoji socialno razredno etični - mesijanski - zadolžitvi. A je obenem mnogo hujši - bolj pristen - skeptik od vseh liberalcev, ki nastopajo v Cankarjevinih dramah. Slovenski liberalizem tudi po tej strani ni na višini svoje zgodovinske naloge: da bi razvil metodično skepso. Še danes ni. Še danes je uokvirjen v teorijo-prakso užitka; glej platformo od Žižka do Mastnaka. Tudi zato Maks ni liberalec. In je Cankar od začetnega ničejanstva kot posebnega tipa ultraliberalizma prešel v anarhizem in k drži EK, ki jo protislovno kombinira z vsedvomom.

A - spet paradoks - prav ta vsedvom kot vsenemoč je glavno EK znamenje Maksa. Ne Zupniki - iz *Kralja, Hlapcov* in *Grče* - ne buržujski kapitalisti niso nemočni. Oziroma so nemočni le v zadnjem ozadju, ki se ga le sporadično, Kantor, zavedajo, sicer pa o svoji ponjžnosti le retorizirajo, tj. hinavčijo. Hočejo biti - in so - sile tega sveta. Zupnik in Kantor si delita oblast, kot si jo danes. Vsak od njiju v tej začasni koaliciji špekulira, kako bo prigrabil več oblasti in nazadnje vso oblast. Maks pa je zgled nemoči.

Konec "prešemovske" strukture, ki jo je odklanjal Pirjevec, prepričan, da je s koncem - politično socialne - akcije mogoče doseči čisto bit /njegovi dediči - Hribar, Šeligo itn. - so ga izdali, kar dokazuje, da niso nikoli mislili s koncem akcije enako pristno kot njihov učitelj, ob prvi priložnosti so se angažirali v skrajnem nacional/istič/no državnem, politično - oblastniško - strankarskem, ideološko agresivnem in celo vojaškem boju/, se je skazal za sanje, za iluzijo. Vračamo se k nečistim - kaotičnim - avtoblokantnim strukturam. Kar je spoznal že Smole po *Antigoni* s *Krstom pri Savici*. Človek secer nenehoma prehaja iz svoje samozavtosti - Maks na poti k cilju proletarsko milenaristične revolucijske

akcije in h kontempliranju transcendence -, a jih ne more preiti, razen v skrajnih legah. Te skrajne lege potrjujejo, da je človek bogupodoben. Obenem pa sledi Jezusovi skrajni legi v Pasijonu.

Pasijon doživi Maks: trpi in je ubit, torej križan, a enako marginalci iz *Vide*, uprizarjani na meji med tosvetnim in onkrajnim. Ta meja pa je tako negotova, da tudi ob največji radikalnosti tj. odpovedi vsemu tosvetnemu, ni zanesljivega dokaza o tem, da človek pride v božje naročje. Je le vera in upanje. Mogoče gre tudi le za samoslepilo - kot je to razložil-uprizoril Korun v *Vidi*. Cankar je moderen, sodoben, nedogmatičen, neidilističen, nesamoumeven, nesamovšečen: človekova odprtost je pri njem obenem negotovost do zadnjega. Mrak v *Janezu Evangelistu* sicer pokaže novo - zadnjo - gotovost /Janez sreča od smrti vstalega Kristusa/. A je ta onkraj običajno stvarnega; je v mističnem doživetju. Garant tega doživetja je le Bog; nobena ZKC. Le NKC. Ta pa je, ponavljam, stvar vere in ne juridično etično volitivne in socialne dokazljivosti.

Po Prešernu je bil prav Cankar tisti, ki je odprl pot - prek Gruma - k današnjosti. Povojna SD je mnogo bolj razpeta med vero in obup, med upanje in dvom, med Boga in nič, kot pa se to zdi na prvi pogled; tudi pri Seligu /ne le v *Slovenski savni*/. Tudi najmlajši - Matjaž Zupančič, da ne govorim o Lainščku - ostajajo v tej Maksovi strukturi. Vsekakor tedaj, ko so najboljši; ko ne sledijo Rudolfovi, sicer lucidni, a v bistvu ceneni ludistični panironizaciji. Maks je posebej resničen in današnji v svoji nemoči, samopreprečenosti, beganju med sanjarjenjem in obupom. Važno je, da Maks ne naredi iz te ujetosti med boga in nič posmehljivega teatra, kot ga dela Filipčič; Tudi v *Psihi*. In da kot ne zapada magizmom, čeprav je leninizem v bistvu edne od magizmov; pač milenarizem. A je marksizem-leninizem vendar drugačna - čeprav tudi bolj kriminalna - magija od new agea. Predvsem veličastnejša, resnejša, paradoksalno gledano - po efektu na revolucionarje in na njihove žrtve: bližja Pasijonu.

Ko pišem o Zupetovih-Krištofovih vipavskih freskah *Križevega pota*, poudarjam norost kot bližino božjemu; tako razlagam blagor ubogim na duhu, Kristusovo pridigo na gori. Mogel bi narediti še en korak naprej - v zblíževanju EK in Deleuza-Guattaryja: mar niso ubogi tudi zločinci, ne le zbeganci, kakršen je Maks? Ni torej poslednja istovetnost med Kantorjem in Maksom ne v njuni "naravni" - darvinistični - etiki, kot je mislil Vidmar, ampak v njenem kriminalnem nasilju, le da ga eden, Maks, le pripravlja, kot Revolucijo, drugi pa izvaja, kot kapitalistični tip proizvodnje in kot konkreten umor; v nemoči njune in sleherne nasilnosti, zločina. V pretresljivi nemoč/n/i človeškosti morilcev. V tem pomenu je tudi Kantor tragičen lik. In nujen predmet sočutja.

Taras Kermauner

JUDITA ZIDAR

nagrajenka Prešernovega sklada

Igralka Judita Zidar je dobila nagrado Prešernovega sklada za vloge, ki jih je ustvarila na odru Prešernovega gledališča v zadnjih dveh letih:

Dama v črnem /Matjaž Zupančič "Slastni Mrlič" premiera 6.3.1992/

Barbara Smith /Ray Cooney "Zbeži od žene", premiera 3.10.1992/

Nora /Henrik Ibsen "Nora", premiera 11.12.1992/

Saša /Barbara Hieng Samobor "Hana Tiger", premiera 5.3.1993/

V vseh svojih igralskih nastopih zadnjega obdobja je igralka Judita Zidar nosila osnovni izpovedni ton žanrsko povsem različnih uprizoritev. Njen celoten igralski opus je razpet med tragedijo, komedijo in grotesko. Svojo igralsko učinkovitost Judita Zidar ne izkazuje samo v velikem igralskem partu Nore, ampak tudi v navidezno epizodnih vlogah Saše in Dame v črnem. Nesporno je svoj ustvarjalni vrh dosegla s kreacijo Nore, kjer izžareva igralsko nepopustljivost in tisto umetniško predanost, kjer trenutna fanatična pripadnost umetniškemu aktu prehaja v enkratnost in neponovljivost. Judita Zidar skozi svoje uprizoritve uspeva vzpostavljati gostoto usodnega, srhljivega ter sproščenega trenutka, v katerih se decentna gledališka sredstva, izbirana z izjemno disciplino, dopolnjujejo tako v tišini kot v kriku. V svojih vlogah Judija Zidar nedvomno izpničuje igralsko moč in ustvarjalno energijo, ki nevidno prehaja na partnerje in v celoten prostor gledališkega dogodka. Pri vseh njenih igralskih kreacijah je v ospredju uravnoteženost razuma in čustev ter jasnost in preciznost sodobnega igralskega izraza, ki vedno znova polni volumen drznega umetniškega iskanja.

Z zagotavljanjem do uspeha

Z zaupanjem do uspeha

Opremljanje
poslovnih
objektov

*Nove podobe prostorov
Interior image design*

STOL d.d., Ljubljanska 45, 61241 KAMNIK
tel.: (061) 812 211, fax: (061) 812 320, 812 262

Prešernovo gledališče Kranj, Gledališki list št. 5. Izdajatelj: Prešernovo gledališče Kranj. Predstavniki: Milan Marinič. Urednik: Matija Logar. Oblikovalec gledališkega lista: Jože Logar. Tisk gledališkega lista: JAGRAF.

Na osnovi mnenja Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 148/92 mb šteje gledališki list PG med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Faint, illegible text located below the large rectangular area, possibly a title or subtitle.

Z zaupanjem do uspeha

OSREDNIK MUZIJNICA KRNJA

Č 57/1993/94

792

199900168

COBIC 9